

Я.Я. Іваноў

## ПРАБЛЕМА ЎЛАСНА ЛІНГВІСТЫЧНАГА ВЫЗНАЧЭННЯ ПАНЯЦЦЯ «АФАРЫЗМ»

В статье рассматриваются подходы к определению понятия «афоризм», существующие в различных отраслях современной филологии. Определяются объективные причины отсутствия общепринятой дефиниции афоризма. Анализируется репрезентативность признаков, которые традиционно приписываются афоризму в рамках различных подходов к его изучению. Выделяются признаки, которые имеют наибольшую степень репрезентативности во всех существующих интерпретациях афоризма как жанра

---

*Іваноў Яўген Яўгенавіч*, канд. філал. навук, дац., заг. каф. англійскага, агульнага і славянскага мовазнаўства МДУ імя А.А. Куляшова (Магілёў).

*Адрас для карэспандэнцыі:* e-mail: epostbox@tut.by.

речи и как явления языка: экономность средств выражения мысли, абсолютная смысловая законченность, обобщенность содержания. Афоризм определяется как любая фраза в форме предложения, которая выражает вневременную и нелокализованную связь между неединичными реалиями и является содержательно самодостаточной (автосемантической). Такое понимание афоризма квалифицируется как «широкое» (собственно лингвистическое) в противопоставление «узкому» (только как литературного изречения книжного характера).

**Ключевые слова:** афоризм, экономность средств выражения мысли, абсолютная смысловая завершённость.

**Уводзіны.** Звычайна пад афарызмам<sup>1</sup> разумеюцца выказванні (пэўнага аўтара або таксама і ананімнага паходжання), сінтаксічна эквівалентнае сказу, у якім сцісла, ёміста, абагульнена і, як правіла, у стылістычна вытанчанай, нярэдка алегарычнай, і высокамастацкай форме адлюстроўваюцца закончаныя думка павучальнага ці сцвярдзальнага характару, пераважна агульназначнай тэматыкі, глыбокага, істотнага і разам з тым вельмі часта дасціпнага ці нават парадаксальнага зместу (параўн. вызначэнні афарызма ў «Brockhaus Enzyklopädie» [2], «Encyclopedia Britannica» [3], «Grand Larousse encyclopedique» [4], «Meyers Enzyklopädisches Lexikon» [5], «Беларуская энцыклапедыя» [6], «Большая Советская Энциклопедия» [7] і інш.).

Будучы спецыфічным прадуктам уласцівага чалавеку спосабу пазнання рэчаіснасці праз абагульненне яе асобных прыватных з'яў і разнастайных сувязей паміж імі, афарызм з даўніх часоў і па сённяшні дзень натуральна знаходзіць сваё адлюстраванне ў шмат якіх сферах камунікацыйна-маўленчай дзейнасці, найперш у мове мастацкай літаратуры і фальклору. Акрамя таго, афарызмы шырока распаўсюджаны ў рэлігійна-філасофскіх творах і мове навукі, публіцыстычных і рэкламна-фармацыйных тэкстах, ужываюцца ў звычайным маўленні і рытарычных прамовах, заканадаўчай практыцы і г. д. Афарызм, будучы эпістэмалагічна складаным аб'ектам, вывучаецца ў тэрмінах многіх дысцыплін гуманітарнага цыклу – найперш тэорыі пазнання [8] і семіётыкі [9; 10], літаратуразнаўства [11; 12] і фальклору [13; 14], фразеалогіі [15] і лінгвакраізнаўства [16; 17], стылістыкі і тэорыі тэксту [18, с. 253–258; 19] і інш. У апошні час з'яўляюцца комплексныя лінгвістычныя апісанні афарызма як літаратурнага тэксту [20].

Разам з тым агульнапрынятага дакладнага вызначэння афарызма (як метамоўнага, так і эпістэмалагічнага) дагэтуль яшчэ не ўсталявалася. Паразумеўня няма не толькі паміж асобнымі прадстаўнікамі тых ці іншых поглядаў або на міждысцыплінарным ўзроўні, але нават і ў межах нейкай адной галіны ведаў, у тым ліку і на ўзроўні нацыянальных парадгмаў навуковага мыслення. Напрыклад, у нямецкай філалагічнай традыцыі, дзе вывучэнню афарызмаў надаецца шмат увагі, яны, дзякуючы дамінаванню літаратуразнаўчага падыходу, супрацьпастаўляюцца, з аднаго боку, намалагічным выказванням як свядома асабістае (і таму часта парадаксальнае) імкненню да аб'ектыўнасці, а з другога, прыказкам як яркая індывідуалізаванае агульнапрынятаму (параўн. вызначэнні афарызма ў вышэй згаданых «Brockhaus Enzyklopädie», «Meyers Enzyklopädisches Lexikon», а таксама ў «Meyers neues Lexikon» [21] і інш.). У французскай філалогіі, наадварот, сінонімамі тэрміна «афарызм» з'яўляюцца тэрміны «adage» і «proverbe» (параўн. у «Grand Larousse encyclopedique»).

І ў беларусістыцы, і ў русістыцы суіснуюць два супрацьлеглыя пункты гледжання. Паводле аднаго з іх, афарызмы разглядаюцца толькі як геналагічна-смантычная катэгорыя або як адпаведная разнавіднасць неклішаваных выказванняў (resp. непраэцэдэнтных тэкстаў) і не маюць ніякага дачынення да ўстойлівых у маўленні фраз – прыказак, крылатых выразаў і г. д. [6; 22; 23], хоць іх прыметы могуць супадаць [7], а паводле другога, афарызмамі з'яўляюцца таксама і ўсе прыказкі [24; 25; 26].

Разам з тым, адзначае Ю.Я. Прохараў, у маўленчай практыцы паступова склалася традыцыя называць афарызмам усякае сціслае выслоўе пэўнага аўтара або ананімнага (у тым ліку і фальклорнага) паходжання [27]. Такое разуменне афарызма знайшло сваё адлюстраванне ў шэрагу энцыклапедычных даведнікаў [28, с. 308–309; 29], у тым ліку і лінгвістычных [30, с. 28]. Пад уплывам побытавай практыкі ўжывання змест паняцця «афарызм» у еўрапейскай філалагічнай традыцыі аказаўся настолькі выпушчаным, што гэта выклікала ў свой час нават прапанову адмовіцца ад выкарыстання самога тэрміна [31].

**1. Праблема вызначэння афарызма.** Адсутнасць агульнапрынятага вызначэння паняцця афарызма тлумачыцца як эпістэмалагічна складанасцю самога аб'екта, так і яго недастатковай даследаванасцю, у тым ліку і ў лінгвістыцы. Нават сам тэрмін «афарызм» не знайшоў адпостра-

вання ў пераважнай большасці буйных лінгвістычных энцыклапедый і слоўнікаў мовазнаўчай тэрміналогіі (нават у такіх аўтарытэтных выданнях, як «Словарь лингвистических терминов» (1966) В.С. Ахманавай і «Лингвистический энциклопедический словарь» (1990) і інш.), хоць на практыцы ён звычайна даволі шырока выкарыстоўваецца лінгвістамі для абазначэння адпаведнай разнавіднасці маўленчых твораў і ўстойлівых у маўленні фраз.

Трэба заўважыць, што ў тых нешматлікіх выпадках, калі паняцце афарызма і разглядаецца ў лінгвістычных даведчаных выданнях, яно не заўсёды тлумачыцца ў тэрмінах самой лінгвістыкі. Дастаткова звярнуцца, напрыклад, да дэфініцый афарызма ў найноўшых беларускіх і рускіх лінгвістычных энцыклапедычных і тэрміналагічных даведніках, дзе ён вызначаецца як «кароткае, дасціпнае, арыгінальнае выслоўе, якое мае закончаны змест і дасканалую форму» [30, с. 28], «краткое, отточенное по форме изречение, содержащее обобщенную и законченную мысль» [32, с. 17], «выказанне, якое перадае лагічна закончаную думку (суджэнне) – жыццёвае назіранне, заклік, маральную сентэнцыю, параду, разважанне і г. д., выражаную абавязкова ў яскравай, трапнай і лаканічнай слоўнай форме» [22, с. 60] і да т. п.

У найбольш аўтарытэтных беларускіх і рускіх энцыклапедыях па тэорыі і гісторыі літаратуры «афарызм» кваліфікуецца як «изречение, выражающее с предельной лаконичностью в отточенной форме какую-либо оригинальную мысль» [33, с. 54], «выслоўе, у якім у трапнай, лаканічнай і звычайнай вобразнай форме выказана арыгінальная думка» [28, с. 308], «обобщенная мысль, выраженная в лаконичной, художественно заостренной форме» [25], «вельмі лаканічнае і разам з тым змястоўнае, з абагульняючай думкай выказванне; кароткае, дасціпнае, арыгінальнае выслоўе вядомага аўтара», глыбокае па змесце і дасканаласце па форме [34, с. 26] і да т. п.

Пры вызначэнні дыферэнцыяльных прымет афарызма ў лінгвістыцы (як і ў літаратуразнаўстве) выкарыстоўваецца паняцці «арыгінальны», «дасканалы (па форме)», «дасціпны», «кароткі», «лаканічны», «трапны» і г. д., якія не з'яўляюцца ўласна лінгвістычнымі. Названыя паняцці ўвогуле нельга адносіць да метамовы навукі з прычыны, па-першае, адсутнасці іх адназначнага разумення (напрыклад, «кароткім» ці «лаканічным» можна вызначыць афарызм і з 3–5 слоў, і з 5–7 слоў у залежнасці ад яго прыналежнасці адпаведна да прыказак ці да літаратурных выслоўяў), а па-другое, іх фарміравання па-за межамі ўласна навуковага тлумачэння рэчаіснасці<sup>2</sup>.

Цяжкасці адназначнай кваліфікацыі афарызма выкліканы яшчэ і тым, што яго дыстынктыўныя прыметы кожны раз вызначаюцца звычайна ad hoc у залежнасці ад вылучэння тых ці іншых катэгарыяльных разнавіднасцей афарызма (паводле асаблівасцей яго паходжання, ужывання, зместу і г. д.). Паказальным прыкладам тут можа служыць рускамоўны «Литературный энциклопедический словарь» (1987), дзе на адной і той жа старонцы двума вядомымі і вельмі аўтарытэтнымі аўтарамі сцвярджаецца, што «в фольклоре к афоризмам относятся пословицы и поговорки» [25] і што «афоризмы отличаются [...] от пословиц своей принадлежностью к письменной литературе, в связи с чем их смысл является более отвлеченно-нравственным, чем житейски-практическим, и чужд конкретно-вещественной образности» [23, с. 43].

У такіх выпадках вызначаецца (і аналізуецца), па сутнасці, кожны раз новы аб'ект, што абумоўлівае не толькі атамарнасць і супярэчлівасць спроб кваліфікацыі афарызма як прадукту маўленча-мысленчай дзейнасці, але і ўвогуле ставіць пад сумненне рэпрэзентацыйнасць самой кваліфікацыі. Пазбегнуць гэтага пры ўмове існавання мноства розных, часта супярэчлівых эпістэмалагічных поглядаў на афарызм у тэрмінах розных дысцыплін (ці паддысцыплін) можна толькі шляхам вызначэння тых яго прымет, якія з'яўляюцца прыныпова агульнымі (resp. універсальнымі) для ўсіх, або, прынамсі, для пераважнай большасці сістэмных інтэрпрэтацый афарызма.

**2. Прыметы афарызма.** У якасці ўніверсальных прымет афарызма, паводле яго агульнапрынятага разумення, можна вызначыць, па-першае, гранічную эканомнасць моўных сродкаў адлюстравання думкі (або, як звычайна кажуць, «лаканічнасць», «сцісласць» выказвання і да т. п.), па-другое, абсалютную сэнсавую закончанасць (г. зн. сэнсавую эквівалентнасць афарызма закончанаму сказу з прамой матывіроўкай агульнага значэння) і, па-трэцяе, абагульнены, універсальны характар зместу (г. зн. здольнасць адлюстроўваць неадзінкавыя сувязі паміж не канкрэтнымі рэаліямі, а цэлымі класамі адпаведных рэалій).

Аднак толькі дзве апошнія ўласцівасці афарызма трэба лічыць яго ўласна дыферэнцыяльнымі прыметамі, таму што сам па сабе такі паказчык структурна-кампазіцыйнай пабудовы фразы, як

«лаканічнасць», уласцівы (будучы звычайным праўленнем вядомага закону моўнай эканоміі) зусім не толькі афарызмам, але і ўстойлівым выразам неабагульненай семантыкі, у тым ліку і тым, што складаюць разам з афарызмамі асобныя маўленчыя жанры і класы моўных адзінак (перш за ўсё літаратурныя выслоўі і крылатыя выразы). Параўн.: бел. *Будзем сяць, беларусы!* (П. Броўка); *Вечны рухавік часова не працуе* (М. Коўзкі, «Доля праўды»); *Спяваеш добра, ды ці тое?* (Я. Колас); рус. *Он не ел, а вкушал* (А.П. Чэхаў); *А воз и ныне там* (І.А. Крылоў); *Мы пахали* (І.І. Дзмітрыеў); польск. *Góra mysz zrodzila* (Эзон); *Lira Nerona byla kamertonem* (С.Е. Лец, «*Myśli nieuczczane*»); *Umarły! o nie! tylko umarły dla świata!* (А. Міцкевіч) і да т. п.

Шмат выказванняў неабагульненай семантыкі сустракаецца таксама і сярод устойлівых фраз нелітаратурнага паходжання – прыказак, прымавак і іншых разнавіднасцей парэміі, што, як і ўсе прэцэдэнтныя тэксты ў сваёй пераважнай большасці, адрозніваюцца сціслымі лінейнымі памерамі. Параўн.: бел. *Мороз сем баб навёз, Я не я і кабыла не мая, Хоць малы, але вялікаму латці падпляце*; рус. *Без меня меня женили; В огороде бузина, а в Киеве дядька; Мели, Емеля, твоя неделя*; польск. *Diżo krzyki, mało węży; Taka hrabina jak i Maryna; Tu jest pies pogrzebany* і да т. п.

Акрамя таго, зусім не ўсе афарызмы, так бы мовіць, аднолькава «лаканічныя». Звычайна прынята лічыць, што «каля 3/4 усіх афарызмаў складаецца з 3–5 слоў» [7]. Аднак на самой справе гэта зусім не так. Асабліва шмат афарызмаў, якія нярэдка бывае вельмі цяжка назваць «лаканічнымі», сустракаецца ў мове мастацкай літаратуры і ў філасофскіх тэкстах. Напрыклад, у вядомым рускамоўным зборніку літаратурных афарызмаў Сімфонія разума (1976) тых адзінак, што складаюцца з трох–пяці слоў, змяшчаецца ўвогуле толькі не больш за 7,0 % [12, с. 88]. У даведніку Ф.М. Янкоўскага Крылатыя выразы і афарызмы з беларускіх літаратурных крыніц [37] адзінак такіх памераў не больш за 25,0 %. У сувязі з гэтым быў нават прапанаваны спецыяльны тэрмін для абазначэння такіх вялікіх па памерах афарызмаў – «афарыстычныя выказванні», да якіх «можно отнести мудрые мысли, которые, будучи сжаты до предела, все же не укладываются в границы афоризма» [12, с. 87–88]³. Параўн.: бел. *Канец!... Як многа разважання / І засмучонага пытання / У гэтым простым, страшным слове / Калі астатняю мяжю / Канец кладзецца між табою / І тым, што дарага і міла / Што душы грэла і хіпіла / І сэрца моцна парывала* (Я. Колас). Або: рус. *Есть три рода подлецов на свете: подлецы наивные, то есть убежденные, что их подлость есть высочайшее благородство, подлецы, стыдящиеся собственной подлости при непрременном намерении все-таки ее докончить, и, наконец, просто подлецы, чистокровные подлецы* (Ф.М. Дастаеўскі). Або: польск. *Człowiek, który zostawia po sobie pamiętnik źle lub dobrze pisany, byle szczery, przekazuje i daje przyszłym psychologom i powieściopisarzom nie tylko obraz swoich czasów, ale jedynie prawdziwe ludzkie dokumenty, którym można zaufać* (Г. Сянкевіч) і да т. п.

Нямала вялікіх па памерах выказванняў існуе і сярод афарыстычных прыказак, прымавак, крылатых выразў і іншых устойлівых фраз, хоць агульнапрынята лічыць, што адной з іх вызначальных (resp. катэгарыяльных) прымет з'яўляецца менавіта «лаканічнасць» [39]. Параўн.: бел. *Да пары збан ваду носіць: як вуха (ручка) уварецца, то і збан наб'ецца, Іенат не вінават, і Аўгіння не вінна, вінавата хата, што пуціла Іената; Хоць, праўда, хлеб ядуць і з вуды / Але не ўсе і не заўсюды* (Я. Колас); рус. *Беда, какль тирогои начнет печи сапожник, а сапоги тачать тирожник* (І.А. Крылоў); *В человеке все должно быть прекрасно: и лицо, и одежда, и душа, и мысли* (А.П. Чэхаў); *Мужик год не пьет, и два не пьет, а как черт пропьет, так и все пропьет*; польск. *Gdzie chęć przychylna, uprzejmość wesola, nikt się nie krzywi, nikt nie marszczy czoła; Nigdy się najmędrszemu walka nie poszczęści, gdy przeciw argumentom szable albo pięści; Kto miłości nie zna, ten żyje szczęśliwy / I noc ma spokojną, i dzień nietęskliwy* (А. Міцкевіч) і да т. п.

Па сутнасці, уласціваасць афарызма быць «кароткім», «сціслым», «лаканічным» і да т. п. вынікае з самой прыроды маўленчага выказвання (з'яўляецца адпаведнікам сказа ва ўзроўневай іерархіі моўных адзінак), сінтаксічны аб'ём якога дэтэрмінаваны межамі аперацыйнай памяці чалавека (7±2 элементы). Пры гэтым паняцце аб'ёму афарызма зусім не павінна абмяжоўвацца толькі лінейнымі памерамі фразы (колькасцю слоў і да т. п.), а мусіць уключаць у сябе перш за ўсё структурную глыбіню выказвання, г. зн. колькасць ступеней яго ўтварэння, якая звычайна не перавышае памянёную «магічную лічбу». Таму і «лаканічнасць» як адну з характарыстык афарызма трэба звязваць з аб'ёмам не паверхневай, а глыбінняй сінтаксічнай структуры фразы. Гэтаму, што вельмі паказальна, ніяк не супярэчыць існаванне даволі вялікіх па сваіх знешніх памерах афарыстычных выслоўяў, якія ў сваёй пераважнай большасці складаюцца з некалькіх сэнсава звязаных паміж сабой афарызмаў або

адрозніваюцца выкарыстаннем гамагенных сінтаксічных ці лексічна-граматычных моўных сродкаў. Параўн.: бел. *То [зямля. – Я.І.] – наймацнейшая аснова / І жыцця першая ўмова. / Зямля не зманіць і не здрадзіць / Зямля паможа і дарадзіць / Зямля дасць валі, дасць і сілы / Зямля пастужыць да магілы / Зямля дзяцей тваіх не кіне / Зямля – аснова ўсёй Айчыне (Я. Колас)<sup>4</sup>*; рус. *Борьтсья, пренебрегать опасностью, бросатьсья в воду для спасения не только человека, но даже простой кошки, титаться черствым хлебом, чтобы положить конец возмущающей вас неправде, чувствовать себя заодно с теми, кто достоин любви, чувствовать себя любимым ими – все это для человека, полного энергии, силы, мощи, юности, это глубокое счастье сознавать, что ты живешь (П.А. Крапоткін)*; польск. *Tak, nic nie ma stalego na ziemi prócz tego, co człowiek posiada we własnej piersi i głowie: prócz wiedzy, która wskazuje drogi i uczy starać po nich, prócz pracy, która rozjaśnia samotność i odzęgnywa nędzę, prócz doświadczenia, które naucza, i wysoko podniesionych uczuć, które od zlego chronią (Э. Ажэшка)* і да т. п.

Трэба адзначыць, што спалучэнне некалькіх афарыстычных выслоўяў або выкарыстанне тоесных сінтаксічных канструкцый ці лексічна-граматычных форм можа быць уласціва структуры не толькі непраэцэдэнтных афарызмаў, але і ўстойлівых афарыстычных фраз (з фонду прыказак, прымавак, крылатых выразаў і іншых разнавіднасцей моўных афарызмаў), што натуральна ўплывае на іх лінейны аб'ём. Параўн.: бел. *Што кажух, то не вата, а што капуста, то не гарбата (прыказка)*; рус. *Блажен, кто смолоду был молод / Блажен, кто вовремя созрел (А.С. Пушкін)*; польск. *Gdzie jest miód, tam będą i pszczoły; gdzie piękna dziewczyna, tam będą i chłopcy (прымаўка)* і да т. п.

Такім чынам, пад афарызмам мэтазгодна разумець выказванне, у якім адлюстравана ў найвышэйшай ступені абагульненая і абсалютна закончаная думка, незалежна ад яго магчымых семантычных, прагматычных, генетычных, функцыянальных, структурных ці іншых унутраных і / або знешніх асаблівасцей. Гэта значыць, што афарызмам можа быць і выслоўе ў мове мастацкай літаратуры ці асобны літаратурны твор, і прыказка ці прымаўка (як і іншыя разнавіднасці парэміі), і філасофская ці навуковая фармулёўка, і сентэнцыя рэлігійнага зместу, і сацыяльна-палітычны лозунг ці дэвіз, і юрыдычная формула, і рэкламны слоган ці рэкамендацыйна-інфармацыйны тэкст, і звычайная рэпліка бытавога дыялогу, і агульнавядомая цытата, і г. д. – інакш кажучы, любое праэцэдэнтнае ці непраэцэдэнтнае выказванне з прамой ці пераноснай матывіроўкай агульнага значэння, што адлюстроўвае пазачасавую і нелакалізаваную сувязь паміж неадзінкавымі аб'ектамі рэчаіснасці і з'яўляецца зместава самадастатковым (аўтасемантычным). Параўн.: бел. *Мы славу параўноўваем з вінам / А забыццё глухое – з палынам. / Пакуль не лёг твой цень, твой дзень кароткі / З табою ў дожжак вечнасці – труну / П'ючы шумлівай славы хмель салодкі / Не забывай пра горыч палыну (А. Куляшоў)*; *Канюшына – каню сіла (ужываецца і ў пераносным сэнсе 'кожнаму патрэбна нешта сваё для існавання і самавыяўлення' як прыказка, і ў прамым значэнні або ў якасці трапнага выслоўя, што гаворыцца, калі кормяць каня, або ў якасці «гаспадарчага» выслоўя, калі размова ідзе пра тое, як трэба даглядаць коней [41, с. 80])*; Антон *прыдзірлівым позіркам зверху ўніз акінуў Зосыну постаць і ў ягоных шэрых вачах з'явіўся клопат. – Ну як? Трохі падсохла? – Падсохла. Толькі спаднічка макрватая яшчэ. – Высахне. На марозе ўсё хутка сахне. (В. Быкаў, «Пайсці і не вярнуцца»)*; рус. *Сколько кукушка кому наукует, столько таму и жить (агульнавядомая прымава)*; *Міру – мир!* (лозунг савецкіх часоў, які стаў шырока вядомы з траўня 1951 г.)<sup>5</sup>; *Проверяйте деньги (сдачу), не отходя от кассы!* (шырока распаўсюджаны надпіс у крамах, разлікова-касавых цэнтрах і да т. п.); польск. *Choćbyś szedł i do Krakowa, i tam bieda jednakowa (прыказка)*; *Nie rzeź, jako żyw, żaden większej prawdy z wieka / Jako kto nazwał bożym igrzyskiem człowieka. / Bo co kiedy tak mądrze człowiek począł sobie / Żeby się Bóg nie musiał śmiać jego osobie? (Я. Каханоўскі, «Fraszki», III, 76: «Człowiek boże igrzysko»); To nieprawda, że mężczyźni myślą tylko o jednym! Czas na EB!* (рэклама вядомага польскага піва «ЕВ») і да т. п.

Такая кваліфікацыя афарызма не супярэчыць класічнаму (resp. найбольш старажытнаму і традыцыйнаму) разуменню адпаведнага паняцця, якое склалася яшчэ ў антычнасці. У старажытнагрэчаскай мове, напрыклад, пад *ἀφορισμός* разумелася «азначэнне» (resp. *definitio*)<sup>6</sup>, г. зн., папершае, «сказ», па-другое, суджэнне, дзе адлюстраваны найбольш агульныя ўласцівасці прадмета або класа прадметаў (пры гэтым у апошнім выпадку азначэнне ахоплівае ўсе магчымыя выпадкі з той сферы, на якую яно распаўсюджваецца), менавіта «абагульненне рэчаіснасці».

3. «Вузкае і шырокае разуменне паняцця афарызм». Вызначэнне афарызма як лобой фразы абагульнена-ўніверсальнай семантыкі можна назваць «шырокім» разуменнем аб'ёму афарыстычнага

магэрыялу. Трэба адзначыць, што «вузкае» разуменне афарызма было ўпершыню эксплікавана ў тэрмінах стылістыкі яшчэ ў канцы 1930-х гг. пры размежаванні прамамоўнай і кніжнай афарыстыкі: «Пословица – то же афоризм, но в форме просторечия; афоризмом в узком смысле слова, мы называем изречение как бы «высокого стиля» с печатью книжного языка» [18, с. 257]. «Шырокае» ж разуменне афарызма імпліцытна было выкарыстана (але спецыяльна не акрэслена) у канцы 1970-х гг. пры лінгвакраіназнаўчым апісанні рускай мовы, аднак толькі для катэгарыяльнага размежавання тых афарызмаў, што ствараюцца ў маўленні (т. зв. «маўленчых») і ўстойлівых у маўленні афарыстычных фраз масавага ўжывання (т. зв. «моўных афарызмаў»). Пры гэтым вызначэнне афарыстычных адзінак мовы адрозніваецца прынцыпова («шырокім») характарам. Пад «моўнымі афарызмамі» разуменяцца, акрамя прыказак, прымавак і крылатых выразаў, яшчэ і ўстойлівыя ў маўленні «прызывы, дэвізы, лозунгі і другія крылатыя фразы, якія выражаюць вызначаныя філосафскія, сацыяльныя, палітычныя ўззрэнні», а таксама «агульнанавуковыя формулы і прыроднавуковыя формуліроўкі» [17, с. 71–72].

**Заклучэнне.** Такім чынам, пад афарызмам трэба разумець выказванне, якое сінтаксічна эквівалентнае сказу і ў якім адлюстравана абагульненая і закончаная думка, незалежна ад яго магчымых іншых структурных, сэнсавых, функцыянальных, генетычных, прагматычных і г. д. унутраных і / або знешніх асаблівасцей. Афарызм (ва ўласна лінгвістычным сэнсе) – гэта любая фраза ў форме сказа (устойлівая ці свабодная з прамым ці пераносным агульным значэннем), якая адлюстроўвае пазачасавую і нелакалізаваную сувязь паміж неадзінкавымі рэаліямі і з’яўляецца зместава самадастатковай (аўтасемантычнай). Для ўласна лінгвістычнага вызначэння афарызма не патрэбна больш ніякіх зместавых, генетычных, функцыянальных, структурных ці іншых унутраных і / або знешніх характарыстык [43].

Паняцце «афарызм» не павінна атаясамлівацца з уяўленнем аб нейкім асобным маўленчым жанры, якое або істотна супрацьпастаўляецца паняццям «літаратурнае выслоўе», «крылаты выраз», «прыказка» (ці «прымаўка»), або наадварот ніяк не размяжоўваецца з імі. Усе выслоўі і парэміі могуць быць па сваёй семантыцы або афарыстычнымі (адлюстроўваць рэчаіснасць у абагульненым выглядзе), або неафарыстычнымі (паведамляць аб прыватных з’явах быцця). У адносінах да афарыстычных літаратурных выслоўяў, крылатых выразаў, прыказак (ці прымавак) паасобку паняцце афарызма трэба лічыць не родавым (як гэта пашырана ў звычайнай практыцы і навуковым ужыванні), а катэгарыяльным. Такое разуменне паняцця «афарызм» дазваляе не толькі акрэсліць асобны клас (тып) выказванняў на падставе адной адметнай уласцівасці (якасці афарыстычнасці), але і супрацьпаставіць іх на гэтай падставе ўсім астатнім выказванням – не афарызмам.

Афарызм паводле сваіх інтэгральных прымет суадносіцца з сумежнымі з’явамі мовы і маўлення (парэміямі і літаратурнымі выслоўямі) толькі часткова, г. зн. што афарызм можа быць і прыказкай (ці прымаўкай), і літаратурным выслоўем (у складзе пэўнага тэксту або асобным творам), і крылатым выразам і г. д., але не ўсе яны з’яўляюцца афарыстычнымі паводле сваіх структурных і семантычных уласцівасцей [43; 44]. У адносінах да ўсіх без выключэння літаратурных выслоўяў, крылатых выразаў, прыказак (ці прымавак) паняцце афарызма трэба разглядаць як **класіфікацыйнае** (у сэнсе іх вызначэння як «афарызмаў» або як «не афарызмаў»).

Прапанаванае ўласна лінгвістычнае (якое можна вызначыць як «шырокае») разуменне паняцця афарызма дазваляе не толькі адназначна акрэсліць межы самога паняцця «афарызм», але і стварыць аб’ектыўныя падставы як для несупярэчлівай інтэрпрэтацыі афарызма ў тэрмінах асобных філалагічных дысцыплін (ці паддысцыплін), так і для пабудовы агульнай лінгвістычнай тэорыі афарызма як феномена маўленча-мысленчай дзейнасці і як спецыфічнай з’явы (адзінкі) мовы і маўлення.

### ЗАЎВАГІ

1. Тэрмін афарызм, які паходзіць ад гр. *ἀφορισμός* ('азначэнне'), праз лац. *aphorism* замацаваўся ў розныя часы і ўжываецца ва ўсіх сучасных заходнеўрапейскіх мовах. Ва ўсходнеславянскіх мовах вядомы з XVIII стагоддзя (рус. *афоризмъ* у «Словарі Акадэміі Російскай» 1789 г.) і запазычаны, відаць, з ням. *Aphorismus* або з фр. *aporisme* [1, с. 60].

2. Параўн. агульнамоўнае значэнне слова *афарызм*, якое ў беларускай мове абазначае «кароткае трапнае выслоўе» [35, с. 74], а ў рускай – «изречение, выражающее с предельной лаконичностью в отточенной форме какую-либо оригинальную мысль» [36, с. 52].

3. Упершыню тэрмін «афарыстычнае выказванне» ў згаданым сэнсе быў ужыты ў працы [38, с. 253].
4. Гэта ўтварае праблему вызначэння «ўласных межаў» такога тыпу афарызмаў у выпадку іх вылучэння з кантэксту [40, с. 62].
5. Параўн.: *Мир – миру!* (больш ранні варыянт 1949 г.) <= *Мир всему миру!* (антываенны лозунг часоў Лягатаўскай рэвалюцыі 1917 г. у Расіі) <= *О мире всего мира [...] Господу помалимся* (Великая ектенія) [42, с. 436].
6. Гр. ἀφορισμός ‘вызначэнне’ з’яўляецца вытворным ад дзеяслова ἀφορίζω ‘аддзяляю, адмяжоўваю, вызначаю’ (< бріціω – ‘устаўнаўліваю мяжу, вызначаю’ з прэфіксам аддалення, аддзялення ἀφ-) [1, с. 60].
7. Дарэчы, менавіта з’яўленне «лінгвакраіназнаўчай» інтэрпрэтацыі афарызма, якая даволі хутка стала шырокавядомай і пачала выкарыстоўвацца і па-за межамі тэорыі і практыкі лінгвакраіназнаўства, выдкікала ў свой час значнае павелічэнне цікавасці да вывучэння афарызма, асабліва ў тэрмінах лінгвістыкі (прынамсі, на ўсходнеславянскіх мовах за апошнія два з паловай дзесяцігоддзі колькасць прац, прысвечаных аналізу моўнай прыроды афарызма, павялічылася ў некалькі дзясяткаў разоў – больш, чым за ўвесь папярэдні час).

## СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Черных, П.Я. Историко-этимологический словарь русского языка: 13560 слов. Т. 1–2 / П.Я. Черных. – 2-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1994. – Т. 1. – 623 с.
2. Aphorismus // Brockhaus Enzyklopädie: In 20 Bd. – Wiesbaden: F.A. Brockhaus, 1966. – Bd. 1. – S. 608.
3. Aphorism // Encyclopedia Britannica: A New Survey of Universal Knowledge: Vol. 1–24. – Chicago – London – Toronto: Encyclopaedia Britannica LTD, 1965. – Vol. 2. – P. 96–97.
4. Aphorismus // Grand Larousse encyclopedique: En 10 vol. – Paris: Librairie Larousse, 1966. – Vol. 1. – S. 479.
5. Aphorismus // Meyers Enzyklopädisches Lexikon: In 25 Bd.: Mit 100 signierten Sonderbeiträgen. – 9 Aufl., völlig neu bearb. – Mannheim ets.: Bibliographische Institut ets., 1973. – Bd. 2 / Sonderbeitr.: A. Gehlen, O. Heckmann, W. Heisenberg et al. – S. 387.
6. Бурак, І.Л. Афарызм / І.Л. Бурак // Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭн, 1996. – Т. 2. – С. 127.
7. Фюрстенберг, А.И. Афоризм / А.И. Фюрстенберг // Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – Т. 2. – С. 434.
8. Krüger, H. Studien über den Aphorismus als philosophische Form / H. Krüger. – Frankfurt a. M., 1956. – 144 S.
9. Мечковская, Н.Б. Афористика: судьба жанра в семиотическом освещении / Н.Б. Мечковская // Wyraz i zdanie w językach słowiańskich: opis, konfrontacja, przekład / Red. Г. Luczków, J. Sokołowski. – Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002. – S. 183–189. – (Acta Universitatis Wratislaviensis № 2378; Slavica Wratislaviensia CXVII).
10. Черкасский, М.А. Опыт построения функциональной модели одной частной семиотической системы (пословицы и афоризмы) / М.А. Черкасский // Паремнологический сборник: Пословица. Загадка (Структура. Смысл. Текст) / Сост., ред. и предисл. Г.Л. Пермякова. – М.: Наука, 1978. – С. 35–52.
11. Федоренко, Н.Т. Меткость слова: афористика как жанр словесного искусства / Н.Т. Федоренко. – М.: Современник, 1975. – 255 с.
12. Федоренко, Н.Т. Афористика / Н.Т. Федоренко, Л.И. Сокольская. – М.: Наука, 1990. – 419 с.
13. Пермяков, Г.Л. От поговорки до сказки: (Заметки по общей теории клише) / Г.Л. Пермяков. – М.: Наука, 1970. – 240 с.
14. Пермяков, Г.Л. Основы структурной паремнологии / Г.Л. Пермяков. – М.: Наука, 1988. – 236 с.
15. Гаврин, С.Г. Афористическая фразеология как лингвистическая категория / С.Г. Гаврин // Ученые записки Пермского гос. пед. ин-та. – Пермь, 1971. – Т. 87: Вопросы теории и методики русского языка. – С. 3–23.
16. Верещагин, Е.М. Лингвострановедческий план афористики / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров // Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1976. – С. 162–195.
17. Верещагин, Е.М. Национально-культурная семантика языковых афоризмов / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров // Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1990. – Гл. 7. – С. 71–80.
18. Рыбникова, М.А. Введение в стилистику / М.А. Рыбникова. – М.: Советский писатель, 1937. – 282 с.
19. Янович, Е.И. Современная русская афористика: семантика, стиль, структура текста и механизмы его порождения / Е.И. Янович // Выбраныя навуковыя працы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта: У 7 т. – Мн.: Выд-ва БДУ, 2001. – Т. 2: Гісторыя. Філалогія. Журналістыка / Рэдкал.: А.А. Яноўскі (адк. рэд.) [і інш.]. – С. 427–433.
20. Королькова, А.В. Русская афористика / А.В. Королькова. – М.: Флинта, 2005. – 344.
21. Aphorismus // Meyers neues Lexikon: In 18 Bd. – 2, Aufl., völlig neu erarb. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1971. – Bd. 1. – S. 381.
22. Міхневіч, А.Я. Афарызмы / А.Я. Міхневіч // Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча; рэдкал.: Б.І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 1994. – С. 60–61.
23. Эпштейн, М.И. Афористика / М.И. Эпштейн // Литературный энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – С. 43–44.
24. Афоризм // Краткая литературная энциклопедия: В 9 т. / Гл. ред. А.А. Сурков. – М.: Советская

энцыклапедыя, 1962. – Т. 1. – С. 366.

25. *Гаспаров, М.Л.* Афоризм / М.Л. Гаспаров // Литературный энциклопедический словарь / Под ред. В.М. Кожевникова и П.А. Николаева. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – С. 43.

26. *Янкоўскі, Ф.М.* Афарызм / Ф.М. Янкоўскі // Энциклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. / Рэдкал.: І.П. Шамякін [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1984. – Т. 1. – С. 229.

27. *Прохоров, Ю.Е.* Афоризм / Ю.Е. Прохоров // Русский язык: энциклопедия / Гл. ред. Ю.Н. Караулов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Большая Российская Энциклопедия; Дрофа, 1997. – С. 42.

28. *Рагойша, В.П.* Пазычны слоўнік / В.П. Рагойша. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск: Вышэйшая школа, 1987. – 414 с.

29. Aphorismus // Meyers Universal-Lexikon. – 3, Aufl., überarb. Nachdruck. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1980. – Bd. 1. – S. 114.

30. *Сцяцко, П.У.* Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П.У. Сцяцко, М.Ф. Гуліцкі, Л.А. Антанюк. – Мінск: Вышэйшая школа, 1990. – 222 с.

31. *Mautner, F.H.* Maxim(e)s, Sentences, Fragmente, Aphorismen / F.H. Mautner // Actes du IV-e Congrès de l'Association internationale de littérature comparée (Fribourg 1964) / Réd. par F. Jost. – The Hague – Paris, 1966. – II: Termes et notions littéraires: imitation, influence, originalité. – S. 812–819.

32. *Васильева, Н.В.* Краткий словарь лингвистических терминов / Н.В. Васильева, В.А. Виноградов, А.М. Шахнарович. – М.: Русский язык, 1995. – 175 с.

33. *Квятковский, А.П.* Поэтический словарь / А.П. Квятковский. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 376 с.

34. *Лазарук, М.А.* Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў / М.А. Лазарук, А.Я. Ленсу. – 2-е выд., дапрац. – Мінск: Народная асвета, 1996. – 176 с.

35. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65000 слоў / Пад рэд. М.Р. Суднікі. М.Н. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 1996. – 784 с.

36. Словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. А.П. Евгеньевой; Ин-т русского языка АН СССР. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русский язык, 1981. – Т. 1. – 698 с.

37. *Янкоўскі, Ф.* Крылатыя словы і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц) / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1960. – 135 с.

38. *Федоренко, Н.Т.* Жанровые и видовые особенности афоризмов / Н.Т. Федоренко, Л.И. Сокольская // Известия АН СССР. Сер. лит-ры и языка. – 1985. – Т. XLIV. – № 3. – С. 245–256.

39. *Глухих, В.М.* Приемы законичности в пословицах и поговорках / В.М. Глухих // Русский язык в школе. – 1996. – № 2. – С. 76–80.

40. *Міхневіч, А.Я.* Афарызтыка Якуба Коласа (да пастаноўкі праблемы) / А.Я. Міхневіч // Беларуская лінгвістыка. – Мінск, 1983. – Вып. 22. – С. 59–65.

41. *Іванова, С.Ф.* Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: лінгвакраіназн. дапам. / С.Ф. Іванова, Я.Я. Іваноў. – Мінск: БФС, 1997. – 262 с.

42. *Душенко, К.В.* Словарь современных цитат: 4300 ходячих цитат и выражений XX века, их источники, авторы, датировка / К.В. Душенко. – М.: Аграф, 1997. – 632 с.

43. *Іваноў, Я.Я.* Афарызм як прадмет філалогіі і аб'ект лінгвістыкі / Я.Я. Іваноў // Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Сер. 4. – 1994. – № 3. – С. 61–65.

44. *Іванов, Е.Е.* Афоризм как единица языка vs. речи (к истории и теории понятия) / Е.Е. Иванов // Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы / Редкол.: И.М. Кобозева (отв. ред.) [и др.]. – М.: Филология, 1995. – Т. 1. – С. 192–193.

Паступіў у рэдакцыю 14.10.10.

In this article different approaches to the definition of the concept «aphorism» are analysed. The author tries to find out why no generally accepted definition of 'aphorism' exists. The most representative features of this phenomenon are studied. They are economy of expressive means, absolute semantic completeness, and generalization of their content. The term «aphorism» is defined as any utterance which reflects the timeless and non-localized connection between non-single realities and is self-sufficient in content (autosemantic). Such «wide» definition of the aphorism is opposed to a «narrow» one, according to which «aphorism» is defined as a saying of bookish nature.

**Keywords:** aphorism, economy of expressive means, absolute semantic completeness.